

חוויה מכאיבה שאירעה לי לפני כארבעים שנה, בימי לימודי הרבנות שלי, זכורה לי כאילו אירעה אתמול. בכל פעם שבת כנסת כלשהו חיפש מי שידרוש או יעבור לפני התיבה, כי הרב המקומי היה חולה או יצא לחופשה, התנדבתי לעשות זאת. תכופות הייתה זו מלאכה מייגעת וכפוית טובה. היא הייתה כרוכה בהיעדרות מהבית לשבת שלמה, בנשיאת דרשה בפני בית כנסת ששלושה רבעים מספסליו ריקים, ולעתים קרובות מדי גם בחוסר הערכה מצד הקהילה, כאילו היחלצותי לעזרתה מובנת מאליה. התאוננתי על כך פעם באוזני אחד מרבני בתי הכנסת שהחלפתי. "נו", הוא אמר, "אתה אידיאליסט, הה? בוא נראה לאן תגיע מזה".

צר היה לי על האיש העצוב והמריר. אולי הגורל המר לו. עד היום אינני יודע מדוע ענה לי כפי שענה. אבל אפשר לשער שמתישהו, לאורך הדרך, הוא ספג מכה. ומאז ידיו ורגליו המשיכו לבצע את התנועות, אבל לכו כבר לא היה עמו. האידיאליזם נראה לו כאשליית נעורים שנדרונה להתנפץ אל סלעי המציאות.

עמדתי הייתה, ועודנה, שבלי התלהבות אי אפשר להיות מנהיג שמחולל שינוי. רק מי שאחוז בהשראה יכול לשמש השראה לאחרים. משה לא איבד אף פעם את החזון שהרהיב את עיניו במפגשו הראשון עם הקב"ה, בסנה שבער ולא אופל. כך אני רואה את משה עצמו: האיש שבער אבל לא אופל. כל עוד החזון הלהיב אותו – כלומר עד יומו האחרון – הוא היה מלא מרץ וחיות. אנו חשים באנרגטיות הזו לאורך ספר דברים, רצף הנאומים הגדול ביותר בתנ"ך.

האידיאליזם הם אשר נוסכים חיות ברוח האנושית. הם הצליחו לעשות כך גם בכמה מן המשטרים הדורסניים ביותר

להישאר צעיר

משה לא דעך. כך משבחת אותו התורה בקץ חייו הארוכים ורבי המעש: "וּמֹשֶׁה בֶּן מֶאָה וָעֶשְׂרִים שָׁנָה בָּמָתוֹ, לֹא כָהָתָה עֵינָיו וְלֹא נָס לָחֶה" (דברים לד, ז). בדרך פלא גבר משה על חוק האנטרופיה, הקובע כי כל המערכות מאבדות אנרגיה בחלוף הזמן. החוק נכון גם לגבי בני אדם, ומנהיגים בפרט. סוג המנהיגות שמשה מימש – מנהיגות של שינוי, הגורמת לאנשים להשתנות ומשכנעת אותם לנטוש את מנטליות העבדים וליטול את האחריות הכרוכה בחירות – הוא תובעני ומתיש. קרה לא אחת שמשה הגיע אל סף השחיקה והייאוש. מה היה אם כן סוד שימור האנרגיה שלו בשנותיו האחרונות?

התורה רומזת לתשובה במילים שהיא בוחרת לתאר בהן את התופעה. תמיד חשבתי ש"לא כָהָתָה עֵינָיו" הוא תיאור אחד ו"לא נָס לָחֶה" הוא תיאור נוסף, עד שלפתע קלטתי שאלו הן סיבה ותוצאה. מדוע לא נס לחו, לא נשחק כוח החיות שלו? משום שעניו לא כהו: הוא לא איבד את החזון הנשגב שהלהיט אותו תחילה. הוא היה אידיאליסט נלהב באחרית ימיו ממש כפי שהיה בראשיתם. המחויבות שלו לצדק, לחמלה, לחופש ולאחריות לא דחתה, למרות כל האכזבות שידע בארבעים שנות שירותו. הלקח ברור: אם רצונכם להישאר צעירים, אל תתפשרו אף פעם על האידיאליזם שלכם.

שידעה ההיסטוריה, כגון ברית המועצות הסטליניסטית וסין העממית הקומוניסטית. בכל מקום שהאידיאלים מציתים את הלכבות, יש בכוחם להמריץ את כוח העמידה וההתנגדות.

הכלל הוא אפוא, כאמור: אל תתפשרו אף פעם על האידיאלים שלכם. אם דרך אחת מוליכה למבוי סתום, חפשו דרך אחרת. אם מאמץ מסוים עולה בתוהו, בדקו גישה אחרת. אם אינכם מצליחים, המשיכו לנסות. לא אחת קורה שדווקא כאשר אדם עומד להישבר ולהכתיר את עצמו ככישלון, באה אליו ההצלחה. כך קרה לצ'רצ'יל. כך אירע ללינקולן. כך עלה לסופרים שמו"ל אחר מו"ל דחה את כתב היד שלהם, אך משנדפס יצא שמם לתהילה. ההישגים הבאים לנו בקלות אינם אלה שאנו גאים בהם. גדולה היא פרי התמדה. המנהיגים הגדולים אינם מוותרים. הם ממשיכים ללכת, מתודלקים בחזון שהם ממאנים לאבד.

על פסגת הר נבו, בהשקיפו אל הארץ שלא יבוא בשעריה, השקיף בוודאי משה גם לאחר, אל מאה ועשרים שנות חיו, ושאל את עצמו אם אמנם השיג בהן משהו. הוא הוביל את העם ארבעים שנה – אך לא הגיע ליעד, אל הארץ המובטחת. הוא נתן לבני ישראל מצוות שהם הפרו לא פעם. הוא חולל להם נסים אך הם המשיכו להתאונן.

רגשות כבושים אלה נתמלטו מפיו לאורך נאומו ספר דברים – כשאמר "מִמְרִים הָיִיתָ עִם ה' מִיּוֹם יָדַעְתִּי אֶתְכֶם" (ט, כד), וכשאמר "כִּי אֲנֹכִי יָדַעְתִּי אֶת מְרִיךְ וְאֶת עֲרֶפֶךְ הַקָּשָׁה; הֵן בְּעוֹדֵנִי חִי עִמָּכֶם הַיּוֹם מִמְרִים הָיִיתָ עִם ה', וְאֵף כִּי אַחֲרֵי מוֹתִי!" (לא, כז). ובכל זאת, משה מעולם לא ויתר על האידיאלים שלו

ולא התפשר עליהם. ועל כן, כאשר נסתלק מן העולם, מילותיו לא גוועו עמו. הוא היה זקן בגופו, אך ברוחו נשאר צעיר.

ציניקנים הם אידיאליסטים לשעבר. הם יצאו לדרך עם תקוות גדולות. ואז גילו שהחיים אינם קלים, שהמציאות אינה מתיישרת על פי התקוות. מאמצינו נתקלים במכשולים. תוכניותינו מושמות לא. איננו זוכים להכרה ולכבוד שבעינינו אנו ראויים להם. ואז אנחנו מתכנסים אל תוך עצמנו. אנחנו מאשימים אחרים בכישלונותינו, ומתמקדים בכישלונותיהם של אחרים. אנחנו מספרים לעצמנו שאנו במקומם היינו עושים זאת טוב יותר.

אולי זה נכון. אבל אם כן, מדוע לא עשינו זאת אנו? כי ויתרנו. כי בשלב מסוים הפסקנו לצמוח. ובראותנו שאיננו גדולים כפי שקיוונו, התנחמנו באמצעות הקטנתם של אחרים. הגחכנו את עמלם וביזינו את חזונם. וזו איננה דרך לחיות. זה סוג של מוות.

בהיותי רב ראשי לבריטניה פקדתי לעתים את בתיים של ישישים. כך הכרתי את פלורנס. היא הייתה בשנתה ה-104, אך הקרינה נעורים. היא הייתה צלולה, נלהבת, מלאת חיים. עיניה זרחו בשמחה של היות-חיה. שאלתי אותה לסוד נעורי הנצח שלה. היא חייכה ואמרה, "אף פעם אל תחשוש ללמוד משהו חדש". כך גיליתי שאם אדם מוכן ללמוד משהו חדש, הוא יכול להיות צעיר גם אחרי יום הולדתו ה-103,¹ ואם אינו מוכן ללמוד משהו חדש, הוא יכול להיות זקן בן 23.

משה לא הפסיק ללמוד, לצמוח, ללמד, להנהיג. בנאומו ספר דברים, בימיו האחרונים ממש, העפיל לכדי רהיטות, חזון ולהט

שעלו על כל מה שאמר קודם לכן. זהו אדם שלחם ומעולם לא נכנע. בעיתון 'טיימס' רואיין פעם חבר נכבד בקהילה היהודית ביום הולדתו ה-92. "רוב האנשים שמגיעים לגיל 92 מתחילים להאט", אמר המראיין. "נראה שאתה דווקא מאיץ. מדוע?" והאיש ענה, "כשאתה נעשה בן 92, אתה רואה את הדלת מתחילה להיסגר. יש לי כל כך הרבה מה לעשות לפני שהדלת נסגרת, שככל שאני מזדקן אני מתאמץ יותר להספיק". גם זה הוא המרשם לאריכות ימים שאין עמה קמילה.

מזמור צב בתהלים, מזמור שיר ליום השבת, נחתם בפסוקים "צָדִיק כְּתֹמֵר יִפְרָח, כְּאֶרֶז פִּלְכָּנוֹן יִשְׁגָּה; שְׁתוּלִים בְּבֵית ה', בְּחֻצֹת אֱלֹהֵינוּ יִפְרִיחוּ. עוֹד יִנּוּבּוֹן בְּשִׁיכָה, דְּשָׁנִים וְרַעְנָנִים יִהְיוּ, לְהַגִּיד כִּי יֵשֶׁר ה', צוּרֵי וְלֹא עוֹלָתָה [כתיב: עלתה] בּוֹ" (יג-טז). מה הקשר בין הצדיקים המניבים פרי בזקנתם לבין אמונתם "כִּי יֵשֶׁר ה'"?" הצדיקים אינם מאשימים את ה' ברוע ובסבל שבעולם. הם יודעים שה' שתל אותנו כישויות גשמיות בעולם גשמי, על כל המכאובים הכרוכים בכך. הם יודעים כי בדינו להכריע לעשות את הטוב, ככל שנוכל, ולעודד אחרים לעשות טוב אף הם. הם מקבלים עליהם אחריות, מתוך ידיעה שלמרות כל המסה והמריבה שבקיום האנושי, זוהי זכות שאין גדולה הימנה. על כן הם מניבים בשיבה. הם שומרים על האידילים של נעוריהם.

אל תתפשרו אף פעם על האידילים שלכם. אל תיכנעו אף פעם לתבוסה ולייאוש. לעולם אל תעצרו במסע רק מפני שהדרך קשה וארוכה. הדרך כזו תמיד. עיניו של משה לא כהו. הוא לא איבד את הראייה החזונית אשר עשתה אותו בצעירותו ללוחם צדק. הוא לא נעשה ציניקן. הוא לא נעשה מריר או עצוב, אף שהיו לו סיבות מלוא חופניים להיעשות כזה. הוא ידע שיש שבירים שהוא לא ישיג בחייו, ולכן לימד את הדור הבא איך

להשיגם. התוצאה הייתה שלא נס לחו. גופו הזדקן אך נפשו ונשמתו נותרו צעירות. משה, בן תמותה, זכה לאלמוות – וגם אנו נזכה בו אם נלך בעקבותיו. הטוב שאנחנו עושים ממשיך לחיות. הברכה שאנו מביאים אל חייו של הזולת היא בת אלמוות.

שאלות לשולחן החג:

- מה הקשר בין שני התיאורים של משה בזקנתו, "לא כְּהֶתָּה עֵינֹו" – "וְלֹא נָס לַחַה"?
 - מדוע חזון ברור ומחויבות לאידיאלים חיוניים למנהיג?
 - כיצד התבטאו ברב זקס זצ"ל תכונות אלו?

1 התלמוד (בבלי, שבת ל ע"ב) אומר דבר דומה על המלך דוד. כל עוד המשיך ללמוד לא שלט בו מלאך המוות.